

Marta Kuc-Czerep, *Niemieckojęzyczni mieszkańcy Warszawy. Droga do obywatelstwa w osiemnastowiecznej Rzeczypospolitej*, Warszawa 2021, IH PAN, 441 ss.

Omawiana książka jest interesującą próbą spojrzenia na mieszkańców Warszawy pochodzenia niemieckiego w XVIII w., szczególnie w drugiej połowie tego stulecia. Autorka przygląda się licznej, wpływowej i majątnej grupie mieszkańców stolicy Rzeczypospolitej i ukazuje ich rolę w rozwoju miasta. Wiele miejsca poświęca opisowi jej zróżnicowania wyznaniowego, dzięki czemu czytelnik poznaje walkę protestantów o wzniesienie własnych świątyń, możliwość otwartego prowadzenia życia religijnego i uczestnictwa w życiu politycznym, gospodarczym i społecznym Warszawy.

Warto zauważyć, że w dotychczasowej historiografii osiemnastowiecznej stolicy Rzeczypospolitej nie ma pracy tak dokładnie i wyczerpująco opisującej dzieje grupy społecznej pochodzącej z terytorium Rzeszy Niemieckiej. Książka Marty Kuc-Czerep ma układ problemowy, a nie chronologiczny, co Autorka przekonująco uzasadnia we wstępie. Opisywanie drogi mieszkańców niemieckojęzycznych do obywatelstwa rozpoczyna od roku 1696, czyli od wyboru Augusta II Wętyna na króla państwa polsko-litewskiego, a kończy na roku III rozbioru Rzeczypospolitej. To stulecie historii Warszawy pozwoliło Kuc-Czerep na kompletne opisanie interesujących ją zagadnień.

Niezmiernie ważny dla prezentacji omawianego problemu był wybór ram terytorialnych. Należy bowiem pamiętać, że osiemnastowieczna Warszawa nie tworzyła jednolitego organizmu

miejskiego, gdyż była zlepkiem blisko trzydziestu terytoriów królewskich, kościelnych i prywatnych (magnackich), o różnym stopniu organizacji, różnym prawodawstwie i zabudowie.

Praca składa się ze wstępu, ośmiu rozdziałów i zakończenia oraz bibliografii. We wstępie Autorka wyczerpująco opisała cel, zakres chronologiczny i terytorialny swoich zainteresowań, stan dotychczasowych badań, a także podstawę źródłową oraz strukturę pracy. Każdy rozdział stanowi osobną część, złożoną ze wstępu, rozwinięcia i krótkiego podsumowania.

W rozdziale pierwszym Autorka zajęła się problemem migracji w analizowanym okresie – napływem przybyszów zarówno na teren Rzeczypospolitej, jak i w szczególności niemieckojęzycznych imigrantów do Warszawy. Ukazała chronologię przybywania do miasta tych ludzi, ich pochodzenie oraz liczbę. Drugi rozdział (dosyć krótki) jest poświęcony socjotopografii imigracji warszawskiej – chodziło tu przede wszystkim o rozwój przestrzenny stolicy Rzeczypospolitej przez cały wiek XVIII. W części trzeciej Kuc-Czerep opisuje aktywność niemieckojęzycznych mieszkańców zarówno na dworze królewskim, jak i we władzach miejskich Starej i Nowej Warszawy oraz poszczególnych jurydyk. To ważna kwestia, pokazująca, jakie znaczenie mieli dla stolicy jej niemieckojęzyczni mieszkańcy. Rozdział czwarty omawia kwestię majątności migrantów niemieckojęzycznych. Interesująco opisuje proces zakładania manufaktur, zakładów rzemieślniczych, banków i spółek handlowych. Nie można także pominąć dokładnego opisu osób wstępujących do Konfraterni Kupieckiej oraz zgromadzeń – zwłaszcza cechów.

Część piątą traktuje o życiu religijnym niemieckojęzycznych migrantów – w pierwszej kolejności katolików, a następnie protestantów (zarówno ewangelików reformowanych, jak i luteranów). Rozdział szósty jest poświęcony fenomenowi tworzenia się w Rzeczypospolitej oświeconego mieszczaństwa – wykształconego i czytanego. Autorka opisała w nim proces powstawania drukarni, księgarni, czytelni oraz wypożyczalni książek, czasopism i broszur. W części siódmej Kuc-Czerep koncentruje się na prezentacji poglądów mieszczan niemieckojęzycznych i ich charakterystyce. Stawiali oni na patriotyzm, wykształcenie, pracowitość, oszczędzanie i wstrzemięźliwość. Jednak najważniejsza w tej grupie okazała się tolerancja religijna. Ostatni rozdział – ósmy – dokładnie przedstawia konflikt, do którego doszło w warszawskim środowisku protestanckim. Autorka bardzo wyraźnie wskazała na rozdzwiek między mieszczanami a szlachtą pragnącą podporządkować sobie mieszczańskich współwyznawców. Do tego dochodziły spory pomiędzy członkami poszczególnych prowincji – Małopolski, Wielkopolski i Wielkiego Księstwa Litewskiego.

Całość zamyka niezbyt obszerne zakończenie, stanowiące podsumowanie głównych założeń publikacji. Książka opatrzona jest wykazem skrótów, bibliografią, wykazem tabel i wykresów oraz indeksem osobowym.

Autorka przeprowadziła szeroką kwerendę źródłową. Skupiła się przede wszystkim na zasobach Archiwum Głównego Akt Dawnych (księgi miejskie Starej i Nowej Warszawy, Warszawa Ekonomiczne oraz dokumentacja zboru ewangelicko-augsburskiego), Archiwum Archidiecezjalnego Warszawskiego (księgi metrykalne parafii pw. św. Jana Chrzciciela), Archiwum Państwowego w Warszawie oraz Bibliotece Czartoryskich w Krakowie i Bibliotece Uniwersyteckiej w Warszawie (dokumentacja Synodu Ewangelicko-Reformowanego). Skorzystała również z wielu starodruków, wydawnictw źródłowych oraz (co jest szczególnie godne podkreślenia) czasopism – w tym tych z epoki (m.in. „Gazeta Warszawska”, „Monitor” czy „Wiadomości Warszawskie”). Materiały źródłowe zostały uzupełnione bogatą literaturą przedmiotu, w tym wieloma pozycjami niemieckojęzycznymi.

Można jedynie żałować, że Autorka nie pokusiła się o wykorzystanie źródeł zagranicznych – z archiwów Berlina, Drezn czy Wiednia. Być może poszerzyłoby to zakres badań nad ludnością niemieckojęzyczną Warszawy w XVIII w. To samo można powiedzieć o niewielkim

wykorzystaniu inwentarzy dóbr, testamentów i ksiąg publik staromiejskich. Niemniej nie zmienia to faktu, że książka Marty Kuc-Czerep bardzo dokładnie, szczegółowo i interesująco prezentuje ludność niemieckojęzyczną Warszawy XVIII w., a liczne wzmianki z czasopism z epoki oraz dokumentacji zboru ewangelicko-augsburskiego czynią tę pozycję obowiązkową dla każdego, kto chce dowiedzieć się czegoś więcej o stolicy Rzeczypospolitej tego okresu oraz ludności ją zamieszkującej.

Rafał Radziwonka
(Warszawa)